

*Tonbaizer Tibor*¹

A SZABADEGYHÁZI ESZMEISÉG MEGJELENÉSE
SZALAY JÓZSEF REFORMÁTUS LELKIPÁSZTOR
GONDOLKODÁSÁBAN ÉS SZOLGÁLATÁBAN

ABSTRACT

Free Church Ideology in the Thinking and Ministry of the Reformed Pastor József Szalay

The author of this study examines the solution attempts of the Hungarian Reformed Church in a very interesting, but at the same time, crisis-filled period. In the course of these experiments, special emphasis was placed on inner mission. It became apparent, however, that in addition to the very effective operation of the inner mission in some places, various Free Church endeavours also became more and more prominent. The focus of the study is the ministry of József Szalay, a Reformed pastor from Nagybecskerek, who, based on the sources available, did not only use the methods of inner mission with excellent results, but he was also in contact with the leaders and members of some Free Church communities. The main questions are: in which areas can the influence of these teachings be demonstrated in the case of Szalay; where was the red line that he was no longer willing to cross; in what sense and to what extent was he loyal to the Reformed Church; what can be said about the accusations brought against him and to what extent can he be considered one of the early forerunners of ecumenical idealism in Hungary?

Keywords: Internal mission, Free Church communities, Universal priesthood, Protestant pietism, Ecumenism

1 *Tonbaizer Tibor* (Prof. Dr.), történész, filozófus, teológus, az Adventista Teológiai Főiskola rektora, a főiskola egyháztörténeti tanszékének vezetője. tonbaizer.tibor@gmail.com

BEVEZETÉS

A 19. század második felében a magyarországi protestáns egyházak, illetve gyülekezetek nehéz és válságokkal teli időszakon mentek keresztül. A nagyvárosi templomok részint kiüresedtek, azokat pedig, akik valamilyen rendszerességgel eljártak az istentiszteleti alkalmakra, sok esetben inkább a hagyományaikhoz való ragaszkodás, mintsem az élő, személyes hit vezérelte.² Kivételek persze mindig akadtak, de az általános helyzet aligha festett rózsásan, ami a bevett egyházak számára rövid és hosszú távon sem kecsegtetett a pozitív változás bármilyen reményével. Nem túlzás kimondanunk, hogy a század derekán a magyar protestantizmus mély válságot élt át, és ez minden szempontból kedvezett az új, leginkább külföldről beáramló vallási eszmék megjelenésének, illetve az ezekből táplálkozó közösségek kialakulásának.³ A pietista szemléletű gondolkodás gyors befogadását persze számos tényező segítette. A kiegyezést követően a magyar gazdaság komoly fejlődésnek indult, ami rövid időn belül a társadalom átstrukturálódását is maga után vonta. Jelentős mértékben felerősödött a társadalmi mobilitás, illetve az urbanizáció folyamata. Nincstelen tömegek indultak el a falvak és tanyak világából a korábbi közegükhöz képest korszerűnek számító, gyárakkal, iskolákkal és egészségügyi intézményekkel rendelkező, nem utolsósorban pedig a biztosabb megélhetés lehetőségét ígérő városok felé. Ez a tendencia az akkortájt kibontakozó baloldali politikai mozgalmak hangzatos vállalásellenes szövegeivel kiegészülve erősen megrengette a mind nagyobb embertömegeket maga mögött tudó munkásság hagyományos gondolkodását. A gyökerek elszakadásával mintegy párhuzamosan, ha nem is azonnal, de a vallásos beállítottság is halványodni kezdett, ami ellen az egyházak a szükséges eszközök megtalálásának hiányában sajnos igen keveset tehettek.⁴ Nyilván szép számmal akadtak olyanok is, akikben megmaradt valami a régi vallásos neveltetésből, ámde az ilyen emberek sokszor könnyebben találtak utat a gondolataikat nagyobb mértékben megmozgató, kérdéseikre morális és nem dogmatikus válaszokat adó missziós kisközösségek, mint a tradicionális egyházak felé. Az igazsághoz persze az is hozzátartozik, hogy politikai síkon a szociáldemokrata mozgalmak, vallási értelemben pedig a pietista szellemiségű közösségek részben hasonló nézeteket hangoztattak, így az előbbieket valamilyen szinten még felhajtóerőt is jelentettek az utóbbiak számára. Ilyen volt többek között a szociális igazságosság, a jogi és vagyoni egyenlőségre való törekvés, valamint a szabad vallásgyakorlás elve. A vidéki Magyarországon ezek az elvek egyelőre lényegesen szerényebb mértékben hatottak, az emberek elvileg jobban kitartottak a társadalmi és vallási identitásuk mellett, de a templomok látogatottsága idővel ott is megcsappanni látszott. Ennek hátterében másfelől a teológiai képzésben mind

2 BÍRÓ Sándor – BUCSAY Mihály – TÓTH Endre – VARGA Zoltán: *A magyar református egyház története*, Budapest, Kossuth, 1949, 352.

3 TONHAIZER Tibor: *Magyar egyháztörténelem*, Budapest, Advent–ATF, 2020, 239.

4 BUCSAY Mihály: *A protestantizmus története Magyarországon 1521–1945*, Budapest, Gondolat, 1985, 223.

markánsabban megjelenő bibliakritika, a rideg racionalizmus és ennek nyomán az igehirdetések ellaposodása, s nem utolsósorban az egyházi élet megmerevedése állt.⁵ Egy korabeli és nagyon találó megfogalmazás szerint „a nép a száraz beszédeket meguntta”.⁶ Nem véletlenül írja Szigeti Jenő, hogy a magyar protestantizmus történetében a 19. század dereka hozta el az első szekularizációs hullámot.⁷ „Az 1880-as években a protestáns, főként református paraszt eklézsiolák élete ellehetetlenedett. A teológiai liberalizmus győzött. A templomokból kiszoruló házi gyülekezetek támaszt kerestek és találtak a baptista gyülekezetekben” – olvashatjuk egy másik Szigeti-tanulmányban.⁸ A házi gyülekezetek, mint „a protestáns kegyesség műhelyei” a 19. század vége felé egyre gyanúsabb és egyre kevésbé elfogadott szerveződések lettek a hivatalos egyházak számára.⁹

A helyzet orvoslása érdekében a református egyházon belül számos helyen belmissziós törekvések kaptak szárnyra, melyek lelkeségi alapon működve szép számú egykori hívet tudtak visszaterelni az anyaegyházba.¹⁰ A hazai református ébredésnek még külföldön is híre ment.¹¹ Mindezen törekvések eredményességét nem lebecsülendő azt is számításba kell vennünk, hogy a belmissziós próbálkozások mellett több megtúrt státuszú¹² szabadegyházi közösség kezdte szárnyait bontogatni hazánkban, az itt említett baptistákon¹³ kívül a nazarénusok, majd valamivel később az adventisták is. Ezen közösségek lelkesége és puritán vallásgyakorlata nem csekély befolyással volt a lakosság, különösen az alföldi parasztság és a mezővárosi kispolgárság életére, s nem utolsósorban néhány protestáns lelképásztor gondolkodására, egyházi működésére is. Közéjük tartozott Szalay József nagybecskereki református lelkész.

SZALAY JÓZSEF HIVATÁSTUDATÁNAK FORMÁLÓDÁSA A BELMISSZIÓS TÖREKVÉSEK FÉNYÉBEN

Szalay József 1855. július 30-án született Makón. A gimnázium első négy osztályát szülőhelyén végezte, majd középfokú tanulmányait 1870-ben Hódmezővásárhelyen

- 5 FEKETE Péter: *Az egyház és a szekta*, Budapest, Kálvin, 1993, 92–93.
- 6 BÍRÓ–BUCSAY–TÓTH–VARGA: *A magyar református egyház története*, 364–365.
- 7 SZIGETI Jenő: A protestáns népi vallásosság XIX. századi válsága, in: S. LACZKOVITS Emőke – MÉSZÁROS Veronika (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében 6.*, Veszprém, Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, 2004, 175–181.
- 8 RAJKI Zoltán – SZIGETI Jenő: *Szabadegyházak története Magyarországon 1989-ig*, Budapest, Gondolat, 2012, 96.
- 9 SZIGETI Jenő: *Egyházak egy világ végén*, Budapest, Advent Irodalmi Műhely, 2009, 60.
- 10 CZÉKUS István: *A belső misszió áldásai*, Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, 1858, 553–557.
- 11 RÉVÉSZ Imre: *Egy fejezet a magyar református ébredés történetéből. A.N. Sommerville magyarországi körútja (1887–1888)*, Debrecen, 1943.
- 12 GERGELY Jenő – KARDOS József – ROTTLER Ferenc: *Az egyházak Magyarországon*, Budapest, Korona, 1997, 166.
- 13 MÉSZÁROS Kálmán: A baptista misszió megjelenése 1846–1873, in: BERECZKY Lajos (szerk.): *„Krisztusért járva követségben”. Tanulmányok a magyar baptista misszió 150 éves történetéből*, Budapest, Baptista Kiadó, 1996.

lyen, illetve Pozsonyban folytatta. Budapesten 1874-ben kezdte meg felsőfokú teológiai tanulmányait, ahol egyszersmind a bölcsészkarra is bejárt. 1878-tól az edinburghi egyetemet látogatta, ahonnan két esztendővel később tért vissza hazájába. 1880 nyarán Pancsován helyettes lelkész, decembertől pedig Nagybecskerekben rendes lelkész lett. Skóciai tapasztalatainak és kiváló angol nyelvismeretének köszönhetően jó kapcsolatot ápolt a pesti skót misszió¹⁴ vezetőjével, Alexander Moody Stuarttal (1809–1898), aki Szalay kérdéseire alapos és kimerítő válaszokat adva már ekkoriban rámutatott a belmisszió szükséges és halaszthatatlan voltára.

Szalay József a nagybecskereki meghívást kitörő lelkesedéssel fogadta, amire írásaiban is így utalt.¹⁵ Közel egy évtizeddel később esperesének írott leveléből azonban némi hezitálás érződött, hiszen bár megpályázott egy debreceni lelkészi állást, nem volt biztos abban, hogy a Délvidéken folytatott szolgálatát valóban meg akarja-e szakítani: „Nem tudom, mit végzett számomra a jó Isten, itt maradok-e vagy elmegyek? Itt a keret már félig-meddig kész, csak hozzá kell nevelni, alkotni a vallásos népet” – írja.¹⁶

Ezek pedig távolról sem üres szavak voltak a részéről, hiszen Szalay viszonylag jól dokumentálható módon szinte a nagybecskereki működésének kezdetétől fogva a tettek mezejére lépett, templom- és parókiaépítési munkálatokba fogott.¹⁷ Az építkezések megvalósításához megfelelő mennyiségű pénzeszköz híján intenzív gyűjtésbe kezdett, méghozzá kissé szokatlan módon: Az 1880-as évek első felében több körutat is tett számos református gyülekezetben, mintegy felhívva a testvérek figyelmét a nagybecskereki építkezések fontosságára. A gyűjtés eredményéről persze tisztességes módon elszámolt a békés-bánati egyházmegyei közgyűlésen.¹⁸

Kikkeit kezdetben a *Szabad Egyház*, a *Debreczeni Protestáns Lap* közölte. Utóbbinak 1885–1886-ban szerkesztője is volt. Szerkesztésében jelent meg a *Keresztyén* (1892–1899) című folyóirat, majd bekapcsolódott a belmissziós tevékenységbe, mi több, nagybecskereki lelkipásztorként a belmisszió első korszakának kiemelkedő alakjává,¹⁹ a dél-alföldi ébredés sokak által ismert és elismert vezéregyéniségévé vált. Legfontosabb szolgálati területeként és fő célkitűzéseként az evangélium terjesztésének ügyét, vagyis a missziót határozta meg. Álláspontja szerint – melyet írásaiban nyomatékosított – erre azért volt vitathatatlan szükség, mivel az emberek a térségben „vallási értelemben véve halottak”, és még az is erősen kérdéses,

14 KOVÁCS Ábrahám: A skót presbiterianizmus hatása Budapesten: A Skót Misszió rövid története, in: KÓSA László (szerk.): *Reformátusok Budapesten*, 2. köt., Budapest, Argumentum – ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék, 2006, 895–914.

15 Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára (a továbbiakban: TtREL) I.29.i)132.d.-A-VII-225.

16 TtREL I.29.i) 132.d.

17 SZALAY József: Levelek körutamból, *Debreczeni Protestáns Lap* 1(1881/29), 1881. okt. 15., 283–284.

18 TtREL I.29.a) 9.k. 61–70.

19 RAJKI-SZIGETI: *Szabadegyházak története Magyarországon 1989-ig*, 117.

hogy „feltámadnak e majd a kelő tavasszal”.²⁰ Lónyay Menyhérttel, a dunamelléki egyházkerület még 1871-ben megválasztott főgondnokával egyetértésben vallotta, hogy az eredményes misszióhoz és megújuláshoz olyan buzgó lelkipásztorok képzésére és szolgálatba állítására van szükség, akik a szolgálatban nem pusztán a megélhetés lehetőségét látják.²¹ Komoly problémát látott abban, hogy az egyház a térségben kevés lelkésszel rendelkezik, akik a tanyavilágba fizikai korlátaikból kifolyólag soha el nem jutnak. Ezen segíthet a hatékony belmisszió, melynek keretében – részben a külföldi példák tanulságait is figyelembe véve – vándorlelkészek, vagy kissé régiesebb kifejezéssel élve vándorprédikátorok járhatnák a vidéket. Nos, ez az a pont, amikor önkéntelenül is felmerülhet bennünk néhány kérdés. Szalay vajon megállt a református belmissziós törekvések ideológiai talaján vagy tovább merészkedve ennél, szabadegyházi vizekre tévedt? De még ha meg is maradt a református egyház kebelében, jogos kérdésként fogalmazódik meg részünkről, hogy vajon milyen mértékben és területeken hatottak rá a szabadegyházi közösségek által vallott, valamint gyakorolt hitelvek?

KAPCSOLAT A SZABADEGYHÁZI KÖZÖSSÉGEKKEL ÉS AZOK TANAIVAL

Szalay József kapcsolata a különböző szabadegyházi közösségek vezetőivel, illetve tagságával az általa hátrahagyott források és más kordokumentumok tükrében valószínűsíthető. Ha nagyon leegyszerűsítve akarunk fogalmazni, úgy is mondhatnánk, hogy ő nemcsak felfelé vagy vízszintes irányban, de lefelé nézve is ökumenikus nyitottságú volt egy olyan korszakban, amikor ennek a gondolkodásnak még távolról sem jött el az ideje. Nyugodtan kijelenthetjük, hogy ebben megelőzte korát. Messze földön ismertek voltak a tiszteletes úr hétköznapi bibliaórái, melyeket nem ritkán cselédszállásokon tartott napszamosoknak, akik között időnként tisztartók is felbukkantak. Ezeken az alkalmakon nemcsak reformátusok, hanem más felekezetek és vallási közösségek tagjai is megjelentek. Nincs forrásszerű nyoma annak, hogy a lelkészt valaha is foglalkoztatta volna az ilyen majorsági találkozóknak során a felekezeti hovatartozás kérdése, pedig az ezekről készített egyházmegyei beszámolóik javarészt fennmaradtak.²² A belmisszió ügyét messzemenően felkaroló lelkész azonban nem annyira személyes kapcsolatokon keresztül érintkezett a szabadegyházi tanokkal, hanem sokkal inkább irodalmi síkon, a különböző kegyességi kiadványok tanulmányozása révén. Ezek némelyikének lefordításában is tevékeny szerepet vállalt, márpedig jól tudjuk, hogy egy adott mű üzenetét és tartalmának mélységét annak írója után minden valószínűség szerint a fordítója ismeri legjobban. Szalay előszeretettel olvasta a baptista Spurgeon (1834–1892) prédikációit, sőt a rendelkezésünkre álló korabeli források szerint ezeket utalások

20 TtREL I.29. i) 132.d. A-VII-229.

21 Lónyay Menyhért dunamelléki ref. egyházkerületi főgondnok székfoglaló beszéde, *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 11(1871/24), 741.

22 TtREL I.29.i) 132.d.

formájában használta is a saját igehirdetési során.²³ Ebbéli tevékenységében talán csak a nála mintegy két évtizeddel idősebb kiváló szakfordító lelkipásztor, Könyves Tóth Kálmán (1837–1924) előzte meg, akire akkoriban szintén termékeny módon hatottak a neves angol prédikátor gondolatai. Kialakult hosszú távú kapcsolatról talán túlzás beszélni, de tény, hogy Szalay József munkásságát a korszak adventistái is ismerték, hiszen a kolozsvári adventista Rottmayer család²⁴ tagjai a lelkész által szerkesztett *Keresztyén* című lap előfizetői és buzgó olvasói voltak. A kapcsolat ráadásul oda-vissza működött, hiszen a folyóirat 1893. júniusi számában „Közel-e a vég?” címmel olyan cikk jelent meg, melyet a feleség, Rottmayer Mária fordított le magyar nyelvre.

Nagy valószínűség szerint ennek a kapcsolatnak köszönhető, hogy Szalay 1894-ben útjára indította az Első Magyar Missziós Társulatot, de ezt megelőzően Nagybecskerekén még felkereste őt az európai missziót koordináló adventista misszionárius lelkész, Ludwig Richard Conradi (1856–1939) is, akivel szívélyes beszélgetést folytatott,²⁵ sőt e látogatásról lapjában is megemlékezett:

„Conradi hamburgi misszionárius, mint a nemzetközi vallásos iratokat terjesztő egyesület titkára a múlt hónap 19-én Nagybecskerekre érkezett és itt, miután e lapok szerkesztőjével és Popovich Bogdánnal a magyar és szerb nyelvű vallásos iratok kiadását illetőleg értekezett, a református paplakban egy írásmagyarázatot tartott. Előadásának tárgya az Úr Jézusban levő gazdagság volt, mely bölcsesség, bűnbocsánat és örök élet [...] Előadás után Vécsey egyházi főgondnok mondott köszönetet Conradi úrnak azon szívességért, hogy Nagybecskereket meglátogatta és itt előadást tartott.”²⁶

Szintén e kapcsolat révén jutott hozzá az ismert adventista szerzőnő, Ellen Gould White (1827–1915) egyik hatalmas példányszámban kiadott és forgalmazott munkájához (*Steps to Christ*), melyet mindössze két esztendővel az angol nyelvű eredeti kiadást követően *Jézushoz vezető út* címmel ő fordított elsőként magyar nyelvre (1894).²⁷ Szalay a kinyomtatott mű forgalmazásában is tevékeny szerepet játszott, úgy mutatta be a leendő olvasóknak, mint „az életkeresztyénség nagy hittanát”.²⁸

Ennél azonban többet is mondott ajánlásában, amely kevésbé közismert, de annál inkább figyelemre méltó:

23 SZALAY József: Az Isten üdv igazsága. Prédikáció Spurgeon után, *Keresztyén Evangélista*, 1902, 156–159.

24 SZILVÁSI József – TONHAIZER Tibor: *Az adventmozgalom története*, Adventista Teológiai Főiskola, Pécel, 2017, 307.

25 Uo., 305–306.

26 *Keresztyén*, 1893. augusztus, 16.

27 A könyv pietista megközelítésben tárgyal, a gyakorlati kereszténység szempontjából tárgyal bizonyos jelentőségteljes témákat, mint a bűnbánat, a bűnvallomás, az istenismeret, a Krisztusban való hit és az Ő kegyelmében való növekedés kérdései.

28 *Keresztyén*, 1894. december, 96.

„Mondhatom, hogy ennél még egy jobb, a lelki életet, az élet-kereszttyénséget kimerítőbben, világosabban tárgyaló munkát még nem olvastam. Ajánlom mindenkinek. Hívó kereszttyén társaimnak pedig azt mondom, hogyha másként nem tehetik, adják el kabátjukat és vegyék meg, mert méltó arra. Kinek pedig kabátja nincs, hogy eladja, bírni meg bírni óhajtja, annak a missziói pénztárból megküldöm ingyen.”²⁹

Joggal feltételezhetjük, sőt bizonyos esetekben ki is mutatható, hogy a fenti szabadegyházi eszmék a református belmisszió általános gondolatiságán, illetve gyakorlatán túlmenően szintén hatottak Szalay felfogására és sokoldalú lelképásztori tevékenységére. Az adventváró prédikátorok képzése tekintetében például elismerését fejezte ki olyan szempontból is, hogy ők alapvető orvosi ismeretekkel rendelkeznek. Hangot adott azon meggyőződésének, hogy ez nem csupán megegyezik a testet és a lelket egyaránt gyógyító jézusi szolgálat természetével és üzenetével, de kifejezetten erőteljes missziós jelentőséggel bír, hiszen a test gyógyításán keresztül a lélek is könnyebben megközelíthető.³⁰ Cikkeiben, melyekben a baptista és időnként a nazarénus misszió különösen gyors előrehaladásának okait vizsgálta, külön is elismerte azon módszerek hatékonyságát, amelyeket ezen közösségek a taglétszámuk gyarapítása érdekében már hosszú évek óta eredményesen alkalmaztak.³¹ Itt említhetjük meg többek között az egyetemes papság elévénék alább tárgyalt kiterjesztési szándékát. Azt sem tartotta ördögtől valónak, hogy a református egyház lelkészei adott esetben kapcsolatban álljanak a gyorsan terjeszkedő vallási közösségek vezetőivel, s ha van valami, amit érdemes megfontolnia az egyháznak e közösségek példája nyomán, azt bátran tegye meg.³² E cikkek az egyházon belül nagy vihart kavartak, ami miatt Szalaynak hamarosan igaz és igaztalan vádak sokaságával kellett szembenéznie. Ezeken persze nincs okunk csodálkozni, ha megpróbáljuk magunk elé képzelni azt a bizonyos szempontból jól érthető ellenszenvet és rettegést, ahogyan az egyház prominens képviselői az új irányzatok hihetetlenül gyors terjedésének üteméről gondolkodtak. Szalay kortársa, Nagy Sándor református lelkész alábbi szavai sokak jogosnak tűnő, bár mai szemmel nézve kétségtelenül alaptalan félelmét visszhangozták a korban: „Higgyétek meg nekem, hogy azt a Magyarországot, amelyet a tatár-csordák és a labancz zsoldos hadak csak megfogyasztottak, de meg nem törhettek [...] a baptisták és a nazarénusok meg fogják törni.”³³

29 *Kereszttyén*, 1894. június, 48.

30 SZIGETI Jenő: Az egészséges életmódra nevelés és a 19. századi szabadegyházi mozgalmak a Kárpát-medencében, *ATF Szemle* 6(2005/1), 64–72.

31 SZALAY József: A nazarénizmus és baptizmus terjedésének okai, *Szabad Egyház*, 1891, 65–66.

32 SZIGETI Jenő: A magyarországi szabadegyházi közösségek keletkezése és a protestáns egyházak, *Theológiai Szemle* 19(1976/3–4), 71–77.

33 NAGY Sándor: A bácskai nazarénusok, *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 24(1881/23), 744–745.

A nagybecskereki lelkésszel szemben megfogalmazott vádak többsége alapvetően az 1890-es évek során, valamint a századfordulót követő első években látott napvilágot. Ezek között is kiemelkedő helyen állt az a vád, miszerint Szalay felszentelt, s így felelős református lelkipásztor léteire – a kis vallási közösségekhez hasonlóan – olyan személyeket engedett Istennek Igéjéből szolgálni, akik ehhez semmilyen jogosultsággal vagy felhatalmazással nem rendelkeztek. Szalay József ezt már az évtized legelején határozottan cáfolta, és méltatlankodásának hangot is adott a *Szabad Egyház* című lap hasábjain: „Ránk fogják, hogy működésünkkel a baptizmust és a nazarénizmust terjesztjük. Holott a mi gyülekezeteinkben ilyen szekták nincsenek, a mi egyházunk tagjai közül még egy sem lett ilyené...”³⁴ Az erőteljes tiltakozásnak azonban nem volt komoly hatása, hiszen bő két esztendővel később Tóth József nagyváradai vallástanár egyenesen a *Debreceni Protestáns Lap* hasábjain illette a nagybecskereki lelkipásztort titkos „baptistasággal”, amit ő a saját szerkesztésű folyóiratában igyekezett ismételtelen cáfolni.³⁵

Az 1890-es évek közepén a megbízott személyek közé tartozott például egy Hevesi József nevű bibliárus,³⁶ aki Szalay állítólagos engedélyével a református hívek számára összejöveteleket tartott és ezeken nyilvánosan prédikált. Nagybecskerek református lelkésze próbálta ugyan ezt azzal cáfolni, hogy ő Hevesit legfeljebb könyvárusnak ajánlotta a skót bibliaterjesztő társulat számára, és semmiképpen sem hatalmazta fel prédikálásra, a fennmaradt források alapján ez a helyzet nem annyira egyértelmű.³⁷ Az egyházi hatóság álláspontja és végzése végül Szalaynak kedvezett. A vád alól nem sikerült ugyan tisztáznia magát, de bizonyítást nyert, hogy Hevesi semmi olyat nem hirdetett, ami ellentétben állt volna a református egyház hitelveivel. Az mindenesetre kiderült, hogy Szalay József a szabadegyházak tagságához hasonló módon erősen szimpatizált az egyetemes papság Luther és Kálvin által is megfogalmazott bibliai elvével.³⁸ Csaknem ugyanilyen helyzet alakult ki majd egy évtizeddel később, 1904 júniusában, amikor Szalay József dr. Eördögh Árpád törvényszéki bíró számára tette lehetővé a nyilvános igehirdetést, aki ráadásul pünkösdi prédikációt tartott a nagybecskereki templom szószerkéről.³⁹ A vád ekkor már többek között „a baptizmus nyílt propagálása” volt.⁴⁰ A lelkipásztor érvelését figyelembe véve Domby Lajos esperes intette ugyan Szalayt,

34 SZALAY József: Egyes lapoknak rólunk való megjegyzéseire, *Szabad Egyház*, 1891. június 15., 67–68.

35 *Keresztényen*, 1893. szeptember, 67.

36 SZIGETI Jenő: 19. századi magyarországi bibliárusok, *Egyháztörténeti Szemle* 6(2005/2), 98–113.

37 Egy Hegedűs Gábornéhoz intézett 1895. május 11-i keltezésű leveléből kitűnik, hogy Hevesit „prófétálás” céljából küldte el Derecskére, ellátva őt egyszerismind minden lényeges utasítással. Amikor e megbízás aztán nem teljesülhetett, Szalay nagyon nehezményezte a dolgot.

38 FAZAKAS Sándor (szerk.): *A protestáns etika kézikönyve*, Budapest, Luther–Kálvin, 2017, 384–386.

39 EÖRDÖGH Árpád: Pünkösdi prédikáció, *Keresztényen Evangélista*, 1904, 86–88.

40 Ua.

hogy legközelebb kerülje az ilyen megoldásokat, de eltiltásra vagy felfüggesztésre végül nem került sor.

Fontos itt meglátnunk, hogy ez a derék református lelkipásztor az ellene felhozott vádak ellenére sem fordult soha, semmilyen tekintetben a saját egyháza ellen. Nem fogalmazott meg olyan tanokat, amelyek által bármilyen komoly aggodalomra adhatott volna okot előljárói vagy a vezető testületek szemében. A belmisszió más lelkes szorgalmazóihoz hasonló módon, hűen síkra szállt a családok és különösen a betegek látogatása, a házi istentiszteletek tartása, az ébredést kiváltó minőségi szakirodalom készítése is kiadása érdekében, de például dr. Szabó Aladár református lelkészhez, a Budapesti Református Teológiai Akadémia tanárához⁴¹ igazodva egyszersmind „a tévelygések megostromlását” is egyértelműen ide sorolta.⁴² Nem titkolta, sőt írásai révén nem egyszer nyomatékosította, hogy neki személy szerint is sokat kellett küzdenie a különféle szabadegyházi irányzatok követőivel.⁴³ Írásaiban és a vele kapcsolatos feljegyzésekben nyomát sem találhatjuk annak, hogy a református hívek köreiből a legcsekélyebb mértékben is teret engedett volna akár a baptisták által gyakorolt bemeztelési szokásoknak, akár az adventisták szombatünnepelésének vagy éppen a nazarénusok szélsőségesen puritán életelveinek.

Nehéz lenne tételesen kimutatni, hogy a belmisszió eszmeisége mellett milyen arányban voltak jelen nála a magyar parasztpróféták⁴⁴ vagy éppen a különféle szabadegyházak külföldi irodalmi termékei, de az tény – hiszen számtalan forrás igazolja –, hogy egyháza megújítását tartotta szem előtt, s mint arra rámutatunk, tette ezt mindennemű szervezeti és teológiai ihletésű változtatás nélkül. Ez utóbbit egyértelműen bizonyítja nem csupán az *Evangeliumi keresztyén tanítások* című kétkötetes munkája,⁴⁵ de már az 1900-ban készített Konfirmációi Káté is, melyben a megtérés és az újjászületés kérdéseire éppúgy kitért, mint a vasárnap megszentelésének fontosságára.⁴⁶ Ez utóbbit külön is megerősítette a nagybecskereki gyülekezet belső szabályzatában, rámutatva arra, hogy ezen a napon nem megengedettek a világi szórakozások, sőt még a kereskedelmi tevékenységek gyakorlása is tilos. Szalay mai szemmel nézve kétségtelen módon túl is dimenzionálta a helyzetet, amennyiben közvetlen összefüggést látott a vasárnapok, valamint az üdvtörténeti ünnepek megfelelő ünneplésének figyelmen kívül hagyása és a természeti katasztrófák egyéni és közösségi megjelenése között. Gondolhatunk itt elsődlegesen egy húsvéti táncmulatság idején bekövetkezett tragédiára, az ökörítői istenítéletnek, illetve ökörítői gyehennának is nevezett igen sajnálatos tűzkataszt-

41 KISS Ferenc: A zarándok gyülekezet története Magyarországon, in: E. H. BROADBENT: *Zarándok gyülekezet*, Budapest, Evangéliumi Iratmisszió, é. n., 404–405.

42 SZABÓ Aladár: A misszió ügyéről, *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 29(1886/42), 1320–1322.

43 SZALAY József: Az én baptistákkal való küzdelmem, *Debreczeni Protestáns Lap* 19(1899), 464–465.

44 KISS Ferenc: Magyar parasztpróféták, in: E. H. BROADBENT: *Zarándok gyülekezet*, 367–386.

45 SZALAY József: *Evangeliumi keresztyén tanítások I-II.*, Nagybecskerek, 1904.

46 SZALAY József: *Konfirmációi Káté – a Helvét Hitvallás alapján*, Gyula, 1900.

rófára (1910), melynek okait és következményeit a reformer lelkipásztor által szerkesztett *Keresztyén Evangélista* című lap hasábjain röviden elemezte.⁴⁷

Egyháza egységének megőrzése szándékából kifolyólag különös gondja volt arra is, hogy a békés-bánáti egyházmegye lelkészértekezletein feltárja azokat a problémákat, amelyekben ő személy szerint reformokat sürgetett. Célja alapvetően az volt, hogy a szabadegyházi mozgalmak hajóinak vitorláiból mintegy kifogva a szelet, a hasznos, illetve a tagmegtartást szolgáló módszereket átemelje a református egyház szokásrendszerébe.⁴⁸ Meglátása szerint ehhez változtatni kell a prédikációk stílusán és tartalmán, melyek a 19. század végére immáron kimerültek a száraz moralizálásban, és nem világítottak rá a megtérés és a szent élet igazságaira. Nagyon fontos elemmé kellene válnia a lelkészi és vallásánári példamutatásnak, amit rögtön a gyermekek és a fiatalok hitre nevelésénél érdemes elkezdni. Ehhez viszont elengedhetetlen a lelkipásztorok erkölcsi állapotának, valamint lelkiségének erősítése. A gyülekezeteket az eddiginél sokkal tevékenyebb módon kellene bevonni a szolgálatokba annak érdekében, hogy a tagok érezzék sajátjuknak azt a közösséget, ahová járnak és tartoznak – vallotta. Szalay reformtervei bár önmagukban véve szépen hangzottak, mégis bizalmatlanságot generáltak az egyházban, sokan pedig e javaslatok mögött továbbra is valamiféle látens vagy akár direkt szabadegyházi befolyást véltek felfedezni. Nagybecskerek e kiváló lelkipásztorának korai halála (1917) végül aztán éppúgy megtorpanásra készítette a bánási reformfolyamatokat, mint az első világháború szörnyűségei, a monarchia széthullása, a korábbi rendszer megdöntése, majd ezt követően a trianoni diktátum és az ország feldarabolása.

ÖSSZEGZÉS

A vonatkozó kutatások háttérében kétségtelen módon kijelenthető, hogy Szalay József gondolkodására és szolgálatára nem csupán a református egyházon belül megjelenő belmisszió pozitív eszmeisége, de a szabadegyházak által képviselt lelkiség is hatott. Ez a két hatásrendszer ráadásul egy olyan korszakban jutott nála csúcspontra, amikor a református egyház bizonyos válságtüneteket produkált, aktív tagjainak létszámából pedig folyamatosan veszített. A források alapján tagadhatatlan tényként tárulkozik elénk, hogy Szalay átvett és alkalmazott olyan módszereket, amelyeket a javarészt külföldi misszionáriusok tevékenysége nyomán létrejött szabadegyházi közösségek eredményesen, mérhető hatásokkal ültettek át a magyarországi viszonyokra. Fontos azonban meglátunk azt is, hogy a nagybecskereki lelkipásztor esetében csak a módszerek átvételéről beszélhetünk, ami teológiai vonatkozásban viszont soha nem jelentett nála az egyháza tanait érintő kételkedést, avagy megingást. Kritikus volt ugyan

47 SZALAY József: Az ököritói istenítéletről, *Keresztyén Evangélista*, 1910, 63.

48 SZALAY József: Állítsuk meg egyházaink tagjainak fogyatkozását!, *Keresztyén Evangélista*, 1903, 25–26.

a megjobbítás nemes szándékával felvértezve, de soha nem támadó. Hitte, hogy a szabadegyházi közösségek gyors terjedése háttérben saját egyházának válságtünetei húzódnak meg, ugyanakkor a református gyülekezetek fennmaradásáért küzdeni kell és küzdeni érdemes. Ebben a küzdelemben pedig nem szégyen tanulni másoktól, különösen a lelkiség, az elszántság és a munkamódszerek vonatkozásában.

Református egyházához azonban az őt ért kellemetlen és többnyire igaztalan támadások ellenére is élete végéig hűséges maradt, miközben kíváncsi lelküllettel és a korban még alig ismert, ma úgy mondanánk, ökumenikus nyitottsággal fordult azok irányába is, akik számkivetett sorban próbálták megélni a hitüket. Nem túlzás kimondanunk, hogy Szalay József mély Krisztushitéből fakadó embersége és buzgó odaadása, melynek emléke Nagybecskerek református lakóinak körében még ma is él, méltó példaként állhat korunk keresztyénsége előtt.

BIBLIOGRÁFIA

- BÍRÓ Sándor – BUCSAY Mihály – TÓTH Endre – VARGA Zoltán: *A magyar református egyház története*, Budapest, Kossuth, 1949.
- BUCSAY Mihály: *A protestantizmus története Magyarországon 1521–1945*, Budapest, Gondolat, 1985.
- CZÉKUS István: *A belső misszió áldásai*, Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, 1858
- EÖRDÖGH Árpád: Pünkösdi prédikáció, *Keresztyén Evangélista*, 1904.
- FAZAKAS Sándor (szerk.): *A protestáns etika kézikönyve*, Budapest, Luther–Kálvin, 2017.
- FEKETE Péter: *Az egyház és a szekta*, Budapest, Kálvin, 1993.
- GERGELY Jenő – KARDOS József – ROTTLER Ferenc: *Az egyházak Magyarországon*, Budapest, Korona, 1997.
- KISS Ferenc: A zarándok gyülekezet története Magyarországon, in: E. H. BROADBENT: *Zarándok gyülekezet*, Budapest, Evangéliumi Iratmisszió, é. n.
- KISS Ferenc: Magyar parasztpróféták, in: E. H. BROADBENT: *Zarándok gyülekezet*, 367–386.
- KOVÁCS Ábrahám: A skót presbiterianizmus hatása Budapesten: A Skót Misszió rövid története, in: KÓSA László (szerk.): *Reformátusok Budapesten*, 2. köt., Budapest, Argumentum – ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék, 2006, 895–914.
- Lónyay Menyhért dunamelléki ref. egyházkerületi főgondnok székfoglaló beszéde, *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 11(1871/24).
- MÉSZÁROS Kálmán: A baptista misszió megjelenése 1846–1873, in: BERECHY Lajos (szerk.): „Krisztusért járva követségben”. *Tanulmányok a magyar baptista misszió 150 éves történetéből*, Budapest, Baptista Kiadó, 1996.
- NAGY Sándor: A bácskai nazarénusok, *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 24(1881/23), 744–745.
- RAJKI Zoltán – SZIGETI Jenő: *Szabadegyházak története Magyarországon 1989-ig*, Budapest, Gondolat, 2012.

- RÉVÉSZ Imre: *Egy fejezet a magyar református ébredés történetéből. A.N. Sommerville magyarországi körútja (1887–1888)*, Debrecen, 1943.
- SZABÓ Aladár: A misszió ügyről, *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 29(1886/42), 1320–1322.
- SZALAY József: Levelek körutamból, *Debreczeni Protestáns Lap* 1(1881/29), 1881. okt. 15., 283–284.
- SZALAY József: A nazarénizmus és baptizmus terjedésének okai, *Szabad Egyház*, 1891.
- SZALAY József: Egyes lapoknak rólunk való megjegyzéseire, *Szabad Egyház*, 1891. június 15., 67–68.
- SZALAY József: Az én baptistákkal való küzdelmem, *Debreczeni Protestáns Lap* 19(1899), 464–465.
- SZALAY József: *Konfirmációi Káté – a Helvét Hitvallás alapján*, Gyula, 1900.
- SZALAY József: Az Isten üdv igazsága. Prédikáció Spurgeon után, *Keresztényen Evangélista*, 1902.
- SZALAY József: Állítsuk meg egyházaink tagjainak fogyatkozását!, *Keresztényen Evangélista*, 1903.
- SZALAY József: *Evangéliumi keresztyén tanítások I-II.*, Nagybecskerek, 1904.
- SZALAY József: Az ököritói istenítéletről, *Keresztyén Evangélista*, 1910.
- SZILVÁSI József – TONHAIZER Tibor: *Az adventmozgalom története*, Adventista Teológiai Főiskola, Pécel, 2017.
- SZIGETI Jenő: A magyarországi szabadegyházi közösségek keletkezése és a protestáns egyházak, *Theológiai Szemle* 19(1976/3–4), 71–77.
- SZIGETI Jenő: A protestáns népi vallásosság XIX. századi válsága, in: S. LACZKOVITS Emőke – MÉSZÁROS Veronika (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében 6.*, Veszprém, Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, 2004, 175–181.
- SZIGETI Jenő: Az egészséges életmódra nevelés és a 19. századi szabadegyházi mozgalmak a Kárpát-medencében, *ATF Szemle* 6(2005/1), 64–72.
- SZIGETI Jenő: 19. századi magyarországi bibliaárusok, *Egyháztörténeti Szemle* 6(2005/2), 98–113.
- SZIGETI Jenő: *Egyházak egy világ végén*, Budapest, Advent Irodalmi Műhely, 2009.
- TONHAIZER Tibor: *Magyar egyháztörténelem*, Budapest, Advent–ATF, 2020.